

JAK ZOHLEDŇOVAT GENDEROVOU DIMENZI V OBSAHU VÝZKUMU, VÝVOJE A INOVACÍ

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

JAK ZOHLEDŇOVAT GENDEROVOU DIMENZI V OBSAHU VÝZKUMU, VÝVOJE A INOVACÍ

ZÁMĚR

Záměrem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen „MŠMT“), jakožto poskytovatele podpory z veřejných prostředků na projekty výzkumu, vývoje a inovací (dále jen „VaVal“) je, aby výsledky podpořených projektů měly pozitivní vliv na společnost a kvalitu života každého a každé z nás. Bohužel ne vždy přináší výzkumné aktivity stejný prospěch a dopad na všechny společenské skupiny. To platí také pro muže a ženy.

Začlenění genderového rozměru do VaVal přispívá k reflexi potřeb, chování a postojů žen a mužů. Ve svém finálním důsledku tak vede k produkci zboží či poskytování služeb, které jsou vhodnější pro potenciální trh a zohledňují potřeby všech skupin koncových uživatelů a uživatelék.

Genderovou dimenzí v obsahu VaVal se rozumí kombinace poznatků z oblasti vlivu pohlaví (biologické aspekty) a genderu (sociokulturní aspekty) do praxe VaVal s cílem generovat komplexní a excelentní znalosti či technologie pro lepší život společnosti a všech jejích skupin.

Záměrem této příručky je nabídnout potenciálním uchazečům a uchazečkám o podporu z veřejných prostředků na VaVal stručný návod, jak vhodnou formou posoudit a zohlednit genderovou dimenzi v návrhu projektu VaVal. Materiál je také určen hodnotícím a oponentním orgánům či komisím jako součást podkladových materiálů pro hodnocení návrhů projektů.

Rámcový program EU pro výzkum a inovace Horizont Evropa (2021–2027) reflektuje genderovou rovnost jako svou průřezovou prioritu a zavádí nové podmínky. Genderová dimenze v obsahu VaVal se stala novým kritériem pro způsobilost projektů v celém rámcovém programu. Uchazeči o podporu mají povinnost zvážit, zda se jejich záměr může dotýkat jinak žen a jinak mužů nebo na ně může mít různé dopady. Další podmínkou způsobilosti uchazeče o podporu z rámcového programu Horizont Evropa je přijatý plán genderové rovnosti na institucionální úrovni organizace předkládající návrh projektu. České výzkumné organizace a podniky mohou díky dlouhodobé podpoře poskytované ze strany NKC – gender a věda při Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., v rámci implementace projektu sdílených činností CZERA (*Prohloubení integrace výzkumného a inovačního ekosystému ČR do Evropského výzkumného prostoru a podpora intenzivní mezinárodní spolupráce výzkumných organizací a podniků ČR ve výzkumu, vývoji a inovacích*) získat pro naplnění těchto požadavků potřebnou podporu.¹

V kontextu výše uvedeného je součástí záměru této příručky mj. i napomoci ke zvýšení připravenosti a konkurenceschopnosti českých subjektů VaVal, jakožto potenciálních uchazečů o podporu z rámcového programu Horizont Evropa.

¹ <https://genderaveda.cz/>

PROČ ZAČLENIT GENDEROVOU DIMENZI DO OBSAHU VÝZKUMU, VÝVOJE A INOVACÍ?

Prioritou každého poskytovatele by měla být podpora vysoce kvalitní VaVal s co nejširším socioekonomickým dopadem. Činnost, která nevede k požadovaným výsledkům, znamená nejen finanční ztrátu, ale může vést i k závažnějším následkům. Rovněž genderová předpojatost nebo zkreslení může přispět, byť nechtěně, k promarnění tržních příležitostí v různých oblastech VaVal.

- V letech 1997 až 2000 bylo z amerického **farmaceutického trhu** kvůli život ohrožujícím účinkům staženo deset léků. Osm z nich představovalo větší zdravotní rizika pro ženy než pro muže.²
- V **odvětví automobilového inženýrství** a designu vozidla je nutné zohlednit rozmanitost typů a velikostí postavy, ať již mužů či žen, a předcházet tak většímu množství vážných zranění při autonehodách (viz [případová studie](#)).
- V odvětví **IT technologií** si produkty společnosti Apple a Samsung kupuje více žen než mužů. I přesto jsou rozměry chytrých telefonů iPhone a Galaxy přizpůsobeny průměrné velikosti dlaně europoidních mužů, protože jsou pro ruce žen (ale i muže s menší dlaní) příliš velké. Následkem je vyšší riziko rozvinutí tzv. poškození z opakovaného přetěžování, který ovlivňuje pohybový aparát nebo nervový systém (Criado Perez, 2019).³
- Infekční onemocnění jako **COVID-19** postihuje všechny bez rozdílu pohlaví. Biologické dopady pandemie se však mísí se sociálními či ekonomickými faktory. Současné celosvětové statistiky o pandemii COVID-19 ukazují, že na akutní infekci umírá více mužů než žen, zatímco ženy budou v dlouhodobém horizontu trpět zdravotními, ekonomickými a sociálními důsledky pandemie více než muži (viz [případová studie](#)).⁴
- **Ischemická choroba srdeční** je jednou z hlavních příčin úmrtí americké a evropské populace (WHO, 2008). Nicméně srdeční onemocnění bylo na základě mužské patofyziologie a výsledků definováno jako primárně mužské onemocnění. V důsledku toho jsou ženy často špatně a nedostatečně diagnostikovány (EUGenMed et al. 2016; Taylor et al., 2011), (viz [případová studie](#)).⁵

Další případové studie v konkrétních oblastech VaVal, stejně jako nejnovější vědecké studie je možné najít na informačních a vzdělávacích portálech [Jedna velikost nestačí](#) nebo [Gendered Innovations](#).

V návaznosti na výše uvedené je zřejmé, že VaVal, které nereflktují různorodost uživatelek a uživatelů i jejich potřeb, přináší nepřesné a někdy i chybné výsledky. Je proto důležité do VaVal začleňovat také aspekt genderové dimenze. Pouze skutečně odpovědný výzkum vytváří nejlepší výsledky pro všechny.⁶

² <https://genderaveda.cz/jedna-velikost-destaci/>

³ <https://genderaveda.cz/technologie-a-inovace>

⁴ <http://genderedinnovations.stanford.edu/case-studies/covid19.html>

⁵ <http://genderedinnovations.stanford.edu/case-studies/heart.html>

⁶ <https://genderaveda.cz/jedna-velikost-destaci/>

GENDEROVÁ DIMENZE ZOHLEDNĚNA V KAŽDÉM NÁVRHU PROJEKTU VÝZKUMU, VÝVOJE A INOVACÍ?

Začlenění genderového rozměru do VaVal znamená, že daný projekt VaVal reflektuje biologické a sociokulturní rozdíly jedinců ve společnosti. Toto zohlednění však nemusí být vhodné, resp. nezbytně nutné v případě každého projektu VaVal. Cílem není za každou cenu vytvořit dvě varianty produktů či dvě řešení. Stejně tak by postrádalo smysl uměle rozšiřovat projekt VaVal, který se věnuje pouze mužům nebo pouze ženám (výzkum prostaty, zkoumání některých aspektů šestinedělí apod.), popř. postrádá genderový rozměr. Integraci genderového rozměru je však relevantní zvážit napříč všemi oblastmi VaVal.

Kdy a kde je tedy účelné zohlednit genderovou dimenzi?

- Pokud lze očekávat, že výsledky VaVal ovlivňují či působí na ženy a muže nebo dívky a chlapce odlišně, ať v rolích pacientů a pacientek, uživatelů a uživatelék či konzumentů a konzumentek.
- Pokud objektem VaVal jsou lidé (např. dotazníkové šetření, analýza dat vztahujících se k lidskému chování či postojům, VaVal pracující s lidským biologickým materiálem apod.).
- Pokud jsou lidé potenciálně dotčeni výsledky VaVal; tedy pokud projekt VaVal jakýmkoliv způsobem ovlivňuje životní prostředí anebo je postaven na zkoumání zvířat a jejich biologických procesů a výsledky mohou být v budoucnu extrapolovány na člověka.

Některá výzkumná témata se mohou na první pohled jevit jako genderově neutrální. Často to bývá v oblastech přírodních věd, technologií, inženýrství a matematiky (STEM). V takových případech je doporučeno využít konkrétních otázek, které již genderově neutrální nejsou:

- Čí zájmy a potřeby jsou prostřednictvím VaVal řešeny?
- Kdo bude uživatelem dosažených výsledků a znalostí?
- Kdo může mít z VaVal prospěch a jakým způsobem?

NÁVOD, JAK VHODNĚ REFLEKTOVAT GENDEROVOU DIMENZI DO PROJEKTU VÝZKUMU, VÝVOJE A INOVACÍ?

Zohlednění genderové dimenze do obsahu VaVal znamená začlenit tuto skutečnost do celého životního cyklu projektu. Stanovit priority prostřednictvím definování konceptů, formulovat otázky, vyvinout metodiku, sbírat a analyzovat údaje podle pohlaví a hodnotit a vykazovat výsledky VaVal a jejich přenos na trh představuje aspekty a faktory, které by měly být v rámci reflexe genderové dimenze ve VaVal zohledněny. Případnou náповědou, jak systematicky integrovat genderovou dimenzi do projektu, mohou být níže uvedené otázky:⁷

CÍLE, OTÁZKY A HYPOTÉZY

- Mohou do řešeného tématu vstupovat tělesné odlišnosti žen a mužů (např. hormonální produkce, ergonomie, manipulační síla, velikost postavy či její části, výška hlasu apod.) nebo jejich rozdílné zkušenosti, potřeby a preference?
- Lze v kontextu řešeného zvažovat rozdílné výsledky u žen a mužů?
- Je možné očekávat odlišné dopady na ženy a muže, popř. jejich skupiny?

METODOLOGIE, DESIGN, SBÍRANÁ DATA

- Umožní design a nástroje (např. dotazníky, focus groups apod.) zachytit případné pohlavní či genderové rozdíly, nebo naopak potvrdit neexistenci rozdílů?
- Budou sbírána data o obou pohlavích, resp. budou příslušníci obou pohlaví dotazováni, a to v adekvátních poměrech?

ANALÝZA

- Jsou data analyzována s ohledem na pohlaví nebo gender?
- Je analyzována souvislost pohlaví nebo genderu s jinými relevantními proměnnými, jako např. věk, sociální původ, etnicita?

APLIKACE A DOPADY

- Bude výsledný produkt či služba, necílí-li specificky na osoby jednoho pohlaví, naplňovat potřeby mužů i žen?
- Bude z hlediska obsahu, funkcí nebo designu vyhovovat očekávání mužů i žen, popř. jejich různých skupin?
- Bude výsledný produkt nebo služba pro muže a ženy obdobně bezpečný (např. vývoj léků, bezpečnostních prvků, potravinářských složek apod.)?
- Dotknou se pozitivní efekty projektu obdobným způsobem kvality života mužů a žen (např. plánování dopravy, urbanismus, veřejné služby apod.)?
- Bude plánovaný produkt nebo služba v obdobné míře dostupná mužům a ženám (nebo také jiným skupinám)?

⁷ Převezto z: https://www.tacr.cz/wp-content/uploads/documents/2021/01/18/1610962134_Gender%20ve%20v%C3%BDzkumu%20-%20p%C5%99%C3%ADru%C4%8Dka_pdf.pdf

KOMUNIKACE A DISEMINACE VÝSLEDKŮ

- Jsou jako součást analýzy prezentovány i relevantní závěry vztahující se k pohlavním nebo genderovým rozměrům problematiky?
- Jsou reportovány i nulové rozdíly?
- Jsou součástí prezentace i relevantní statistiky, tabulky nebo grafy rozlišující údaje v nich podle pohlaví?
- Bylo zvažováno vytvoření specifické publikace prezentující pohlavní nebo genderovou dimenzi problematiky, konferenčního příspěvku apod.?

DOMÁCÍ A ZAHRANIČNÍ ZKUŠENOSTI

V mezinárodním prostředí, a to nejen v rámci Evropského výzkumného prostoru, není zakomponování genderové dimenze do VaVal novinkou. Zahraničními poskytovateli podpory v oblasti VaVal, kteří systematicky požadují integraci genderové dimenze do VaVal, jsou např. Fraunhofer Gesellschaft, Irish Research Council, Austrian Research Promotion Agency, Centre National de la Recherche Scientifique nebo Research Council of Norway. Na národní úrovni ČR se mezi takovéto „pionýry“ řadí Technologická agentura ČR. Nejen na základě jejich zkušeností vznikají konkrétní doporučení, čeho se v projektovém záměru v kontextu genderové dimenze vyvarovat, a co naopak může výrazně pomoci:⁸

- Je důležité rozlišovat mezi genderovou dimenzí v obsahu VaVal a genderovou diverzitou řešitelského týmu. Diverzita řešitelského týmu s genderovou dimenzí v obsahu VaVal bezprostředně nesouvisí.
- Začleňování genderové dimenze by se mělo vyhnout užívání stereotypů. Např. vytváření „růžových verzí“ produktů pro dívky a ženy nepřímo podporuje genderové stereotypy.
- S genderem ani s charakteristikami spojenými s pohlavím by nemělo být automaticky nakládáno jako s binárními kategoriemi (tedy existujícími v právě dvou verzích – mužské a ženské). Reflektována by měla být možná intraskupinová diverzita a množství maskulinit a feminit, jakož i případná neexistence rozdílů mezi muži a ženami.
- Při úsilí začlenit pohlavní a genderovou dimenzi je třeba vnímat vzájemnou souvislost těchto proměnných s dalšími proměnnými či charakteristikami (např. věk, etnicita, sociální původ, sexualita apod.).
- Integrace genderové perspektivy do metodologie a způsobu aplikace bývá nedostatečná (přes mnohdy správně identifikované genderové souvislosti problematiky).
- Formalismus nebo nepodložená argumentace: kritérium genderové dimenze může být často pojato vágně, např. konstatováním, že „VaVal jsou genderově neutrální“ nebo „VaVal nezpůsobí nerovnosti mezi muži a ženami“, popř. dochází k marginalizaci genderové souvislosti.
- Argumentace životním prostředím: tvrzení, že zohledňovat genderovou dimenzi není relevantní na základě odůvodnění, že je projekt prospěšný životnímu prostředí, a má tak stejný dopad na společnost bez rozdílu pohlaví, není dostatečně odůvodněné. Vztah k životnímu prostředí by měl být určen i na základě možných dopadů na muže a ženy.

⁸ https://www.tacr.cz/wp-content/uploads/documents/2021/01/18/1610962134_Gender%20ve%20v%C3%BDzkumu%20-%20p%C5%99%C3%ADru%C4%8Dka_pdf.pdf

DALŠÍ INFORMACE

- <https://data.europa.eu/doi/10.2777/876509>
- <http://genderedinnovations.stanford.edu/>
- <https://genderaveda.cz/jedna-velikost-nestaci/>
- <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear>
- <https://www.tacr.cz/gender-v-obsahu-vyzkumu-a-inovaci/>
- <https://h2020.genderaction.eu/genderaction-for-he-missions/>